

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم

سید یوسف کمالیان¹
محمد عبدالحسین زاده²
مهدی عبدالحمید³

چکیده

هدف: با نظر داشت اهمیت ارزش‌های عمومی در نظام خط‌مشی‌گذاری و نیز عرصه فرهنگی - اجتماعی، هدف محققان از این پژوهش، کشف الگوی مفهومی خط‌مشی‌های قرآنی فراگیر فرهنگی - اجتماعی بود. **روش:** رویکرد این پژوهش، کیفی و اکتشافی بود. برای گردآوری داده‌ها، با تلاوت تمام قرآن با رویکرد روش تحقیق موضوعی قرآن کریم و مطالعه آثار مرتبط، آیات سیاسی این عرصه استخراج شد. **یافته‌ها:** در تحلیل داده‌ها، علاوه بر رویکرد پیشین، از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد برای مفهوم‌نویسی نظام‌مند از آیات و طبقه‌بندی و مقوله‌بندی آنها به منظور دستیابی به الگو و چارچوب مفهومی بهره گرفته شد. برای اعتباریابی، ضمن بهره‌مندی از مقایسه‌های مستمر با مراجعه به خبرگان در قالب روش ممیزی بیرونی، الگوی مفهومی و گزاره‌های فراگیر سیاسی اعتباریابی شد. **نتیجه‌گیری:** نتایج پژوهش حاضر پس از تحلیل آیات، دستیابی به الگو و چارچوب مفهومی کلان فرهنگی - اجتماعی و استخراج گزاره‌های فراگیر قرآنی بر اساس آن چارچوب بود. در نظام فرهنگی - اجتماعی، علاوه بر گزاره‌های ناظر به عقلانیت و اصول کلان حاکم هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، خداشناسی و سنت‌شناسی، خط‌مشی‌های فراگیر فرهنگی - اجتماعی در قالب گزاره‌های تجویزی و سیاسی ارائه شد.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، خط‌مشی فراگیر، نظام فرهنگی - اجتماعی، خط‌مشی‌گذاری فرهنگی، عقلانیت، نظریه‌پردازی داده‌بنیاد.

دریافت مقاله: 96/09/11؛ تصویب نهایی: 97/04/24

1. کارشناس ارشد معارف اسلامی و مدیریت بازرگانی، دانشگاه امام صادق (ع)، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، گروه مدیریت بازرگانی و پژوهشگر کارگروه حکمرانی پژوهشکده سیاست‌پژوهی و مطالعات راهبردی حکمت. تهران، ایران.
2. دانشجوی دکتری مدیریت دولتی، گرایش تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری، دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. پژوهشگر کارگروه حکمرانی پژوهشکده سیاست‌پژوهی و مطالعات راهبردی حکمت.
3. دکترای تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری، استادیار گروه مدیریت و فلسفه علم و فناوری، دانشکده مهندسی پیشرفت، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران (نویسنده مسئول) / نشانی: تهران؛ نارمک، دانشگاه علم و صنعت ایران، دانشکده مهندسی پیشرفت / شماره:

Email: Mahdi_abdolhamid@IUST.ac.ir / 173228030

الف) مقدمه

یکی از مهم‌ترین راهکارهای حفظ و ارتقای نظام دینی، عملکرد مطلوب بر اساس مبانی اصیل اسلامی در مواجهه با مشکلات جامعه در عرصه‌های گوناگون فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، و یکی از راههای کارآمدی نظام، بازشناسی مبانی فکری و ارزشی نظام اسلامی و کاربست آن در عرصه حکمرانی است؛ زیرا حکومتها و دولتها عموماً مسائل و مشکلات پیش روی خود را با اتخاذ خط‌مشی‌هایی حل می‌کنند که مشخص‌کننده شیوه مورد اعتماد آن نظام سیاسی در مواجهه با مسئله ادراک شده است. مک کانل^۱ معتقد است زندگی سیاسی افراد و نوع نگاهشان، متأثر از مباحث هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، و روش‌شناسی است (مک کانل، 2015: 451). لذا حکومت‌های اسلامی که داعیه انتساب به مبانی دین مبین اسلام را دارند، می‌بایست ساختار سیاسی و نظام تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری خود را منطبق بر اراده شارع مقدس سامان دهند (وسلی و سعدی، 1394: 69) و یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر خط‌مشی‌گذاری، ارزشها و باورهایند. بسیاری از صاحب‌نظران بر آنند که خط‌مشی‌ها، عصاره تاریخ و فرهنگ جوامع مبدع‌اند (دول^۲ و همکاران، 2005). لذا کشورهای پیرو با اتخاذ و اجرای خط‌مشی‌های وارداتی، سامانه ارزشی و جهان‌بینی و عقلانیت جامعه ابداع‌کننده خط‌مشی را ترویج و نهادینه می‌کنند. (هج و کانلیف،^۳ 1394: 209)

توجه به مطالب مذکور، لزوم خط‌مشی‌گذاری مبتنی بر عقلانیت و ارزشهای اسلامی و بومی در جمهوری اسلامی ایران را بیش از پیش مشخص می‌سازد. پژوهش حاضر، با نظر داشت این مهم، درصدد است تا با رجوع به قرآن کریم، در مقام مهم‌ترین منبع اسلامی، اصول و ارزشها و عقلانیت حاکم بر امور خط‌مشی‌های عمومی نظام جمهوری اسلامی ایران را در قالب خط‌مشی‌های فراگیر نظام استخراج کند.

از طرفی، خط‌مشی‌گذاری عمومی در نظامهای اجتماعی، اغلب بر مبنای تقسیم‌بندی پارسونز^۴ در قالب چهار عرصه فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی صورت می‌گیرد (کرایب،^۵ 1392: 61). پژوهش حاضر با توجه به اهمیت عرصه‌های اجتماعی و فرهنگی، موضوع خود را به خط‌مشی‌های فراگیر فرهنگی - اجتماعی محدود کرده است. در نتیجه، سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که: خط‌مشی‌های فراگیر نظام جمهوری اسلامی ایران در عرصه فرهنگی - اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم کدام است؟

در جامعه اسلامی، قرآن کریم مهم‌ترین و اصلی‌ترین مأخذ برای سیاست‌گذاری و تعیین خط‌مشی است. لذا انتظار می‌رود اصول و خط‌مشی‌های کلان جامعه از قرآن، استخراج و خط‌مشی‌های عمومی در راستای

1. McConnell
2. Wedel
3. Hatch & Cunliffe
4. Parsons
5. Craib

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ... ♦ 339

خط‌مشی‌های مستخرج تعیین شود. از آنجا که قرآن کریم به بیان اصول کلی پرداخته، ابرخط‌مشی‌ها و خط‌مشی‌های هادی از آن قابل استخراج است. خط‌مشی‌های عمومی به صورت کامل در قرآن بررسی نشده؛ زیرا خط‌مشی‌های عمومی در هر جامعه با توجه به موقعیتهای سیاسی و اجتماعی متفاوت است. در قرآن کریم، اصول و پایه‌های خط‌مشی‌گذاری بیان شده و سایر خط‌مشی‌ها باید بر اساس این اصول تعیین و اجرا شوند. این مسئله در امتداد و ثمره دغدغه‌هایی است که سالها همراه متفکران مسلمان بوده و پس از دوران رنسانس و طرح دوگانگی‌های متعدد بین دین و علم، دین و سیاست، دین و اداره و... در قالب رویکردهای متعدد به علم دینی و اسلامی، سیاست اسلامی، مدیریت اسلامی و... دسته‌بندی شده است.

ب) ادبیات پژوهش

قلمرو موضوعی پژوهش حاضر، خط‌مشی‌های فراگیر است و برای شناخت آن می‌بایست موضع پژوهشگران، هرچند کوتاه، در خصوص خط‌مشی به عنوان مقسم موضوع مشخص شود.

1. خط‌مشی عمومی، پدیده‌ای ناگزیر از ارزشها

خط‌مشی‌های عمومی شیوه‌ای از اندیشیدن در رابطه حکومت و مردم و تعیین‌کننده کیفیت مداخله دولت در امور عمومی و جنبه‌های آن است (دانش‌فرد، 1393: 50). دای¹ خط‌مشی عمومی را هر آن چیزی می‌داند که دولت‌ها انتخاب می‌کنند تا انجام دهند یا ندهند (دای، 2013: 3). خط‌مشی عمومی مجموعه اقدامات، اهداف و اعلامیه‌های دولت‌ها درباره موضوعات خاص و نیز گام‌هایی است که برای اجرای آنها در پیش می‌گیرند و تبیین‌هایی که به آنچه رخ می‌دهد اعطا می‌کنند (ویلسون،² 2006: 154؛ نقل از اسمیت و لاریمر،³ 2009). خط‌مشی، مجموعه‌ای از اقدامات یا عدم انجام اقداماتی است که بازیگر یا مجموعه‌ای از بازیگران در برخورد با یک مسئله یا دغدغه در پیش می‌گیرند (اندروسون،⁴ 1975: 5). بر این اساس، خط‌مشی عمومی ناظر به اقدام یا مجموعه اقداماتی است که با هدف اثرگذاری بر عرصه عمومی و از طرف دولت صورت می‌گیرد. حال سؤال اینجاست که: آیا این‌گونه اقدامات عمومی به مثابه واقعیت از ارزشها جدایند و هیچ رابطه‌ای، آن‌گونه که در دیگر علوم ادعا می‌شود، میان واقعیت و ارزش وجود ندارد یا این مهم حداقل در علم خط‌مشی‌گذاری عمومی به گونه دیگری است؟

1. Dye
2. Wilson
3. Smith & Larimer
4. Anderson

صاحب‌نظران متعددی در حوزه خط‌مشی‌گذاری، معتقد به ارتباط خط‌مشی‌عمومی با ارزشها و باید و نبایدهای جامعه‌اند که در تعاریف آنها از خط‌مشی متجلی شده است. ویکرز¹ بر آن است که خط‌مشی عمومی متشکل از یک سلسله ارزشهاست که پشتوانه اقدامات دولت و سایر مراجع تصمیم‌گیرنده در جامعه قرار می‌گیرد (ویکرز، 1965: 65؛ نقل از: استوارت،² 2016). اسمیت، خط‌مشی عمومی را به مثابه شاخص بایدها و نبایدها در جامعه توصیف می‌کند؛ خط‌مشی عمومی تعیین می‌کند که چه فعالیتها و اقداماتی می‌بایست در بخش عمومی اجرا شود و چه اقداماتی نباید انجام گیرد؛ خط‌مشی عمومی بیانگر فرهنگ، نظام اقتصادی و اولویتهای مقبول جامعه است. (اسمیت و لاریمر، 2009: 15)

بنابر این، خط‌مشی را می‌توان الگوی عملی پایداری تعریف کرد که انتظارات گوناگون و گاهی متناقض را پاسخ می‌دهد و برای جلب همکاری در حل مسائل، ایجاد انگیزه می‌کند. این الگوی پایدار دو ویژگی اصلی دارد: اول اینکه، یک الگوی عملی است و باید استمرار و دوام داشته باشد؛ اتفاقی که به ندرت رخ داده و اثر قابل توجهی نداشته است، خط‌مشی به حساب نمی‌آید. دوم اینکه، هماهنگ‌کننده عوامل ناسازگار است و با این نگاه، یک عمل اجتماعی به حساب می‌آید. بنابر این، خط‌مشی به استمرار و هماهنگی شناخته می‌شود. خط‌مشی از این نظر که از جانب حاکمیت اعمال می‌شود، به تخصیص اقتدارآمیز ارزشها اطلاق می‌شود (الوانی و شریف‌زاده، 1389: 7). هر چند این ارزشها را تعبیر به منافع خط‌مشی‌گذاران می‌کنند، اما آنچه در جمهوری اسلامی ایران مسلم است، خط‌مشی‌ها باید مبتنی بر ارزشهای اسلامی باشند. بر این اساس، خط‌مشی و انواع آن، به خصوص خط‌مشی‌های فراگیر، ارزش‌بنیان‌اند و مبتنی بر اصول، ارزشها و عقلانیت دولت و جامعه هدف شکل می‌گیرند.

2. انواع خط‌مشی

برای طبقه‌بندی خط‌مشی، ملاکها و معیارهای زیادی وجود دارد؛ از جمله: طبقه‌بندی بر اساس نهاد شکل‌دهنده (الوانی و شریف‌زاده، 1389: 8)، نحوه ویرایش (همان: 9)، اصل جدایی سیاست از اداره (الوانی، 1387: 27)، حقوق و تکالیف (همان: 26)، پیچیدگی و سادگی (همان: 27)، ساختار سازمانی (اسمیت، 2003: 11) و طبقه‌بندی بر اساس جهت دامنه و گستره که مبتنی بر آن، خط‌مشی‌ها را می‌توان در سه سطح فراگیر، هادی و عمومی دسته‌بندی کرد (الوانی و شریف‌زاده، 1389: 7-8).

خط‌مشی فراگیر:³ مجموعه‌ای از اصول است که چگونگی اعمال و اجرای خط‌مشی‌ها را مشخص می‌کند (پولیراکیس،⁴ 2002: 42)؛ عبارت است از خط‌مشی‌های کلان حاکم بر چرخه خط‌مشی، فرایند خط‌مشی و

1. Vickers
2. Stewart
3. Meta Policy
4. Polyraakis

341 **◇ الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ...**

خط‌مشی‌های حوزه‌های گوناگون (کاراکوستاس و زورجیوس،¹ 2008: 78)؛ مجموعه‌ای از قیود و قوانین حاکم بر خط‌مشی‌های عمومی‌اند (بلوکوستولسکی² و مودی³، 2002: 109)؛ به معنی لزوم کنترل فرایند خط‌مشی‌گذاری و چگونگی ایجاد، اعمال و اجرای خط‌مشی است (باسکرویل و سیپونن⁴، 2002: 342). به طور خلاصه، خط‌مشی فراگیر حاوی پیش‌فرضها، معیارها، الگوها و رهنمودهایی است که خط‌مشی‌های عمومی باید از آنها تبعیت کنند.

خط‌مشی‌های هادی:⁵ اصول و پایه‌های خط‌مشی‌گذاری‌اند و به تصمیم‌گیرندگان اطلاعات کافی ارائه می‌دهند (لوانی و شریف‌زاده، 1389: 8). لذا، هر اندازه در زمینه خط‌مشی‌های هادی بیشتر سرمایه‌گذاری شود، در خط‌مشی‌های عمومی آثار مفیدی به جای خواهد گذاشت و به کمک خط‌مشی‌های راهنما می‌توان شیوه‌های مناسب خط‌مشی‌گذاری را در وضعیت‌های گوناگون شناخت. (گابی،⁶ 2008: 21)

3. نسبت‌شناسی انواع خط‌مشی

در تبیین نسبت خط‌مشی‌های عمومی، هادی و فراگیر، تأمل بر روش آگزایوماتیزه یا اصل موضوعی می‌تواند راه‌گشا باشد. توضیح اینکه هیچ فکر و ایده‌ای از هیچ شروع نمی‌شود و همواره هر فکر و اندیشه‌ای از افکار و مبانی قبلی ریشه گرفته، بر پایه آنها استوار است. اصول بنیادین یا اولیه، سه دسته از اصول را در بر دارند: اصول متعارف، اصول موضوعه و اصول متداول. اصول متعارف در بالای سلسله مراتب اصول بنیادین قرار داشته، ماهیتاً کلی‌ترین و عام‌ترین و شامل‌ترین اصول‌اند و هیچ نوع قید و بند زمانی، مکانی و موضوعی نمی‌پذیرند. بنابر این، اصول متعارف، مختص یک یا چند علم نبوده، بلکه درباره همه علوم، صادق‌اند. پس از اصول متعارف، اصول موضوعه قرار دارند که گرچه این اصول نیز کلی و عام و شاملند، اما درجه کلیت، عمومیت و شاملیت اصول متعارف را ندارند و از نظر موضوعی قید‌پذیرند. به عبارتی؛ هر رشته علمی مستقلاً دارای اصول موضوعه مربوط به خود است.

در نهایت، بقیه اصول علمی یا منطقی هر رشته علمی یا حوزه فکری که با عناوین گوناگون اصول، ضروریات، بنیانها و ... نامیده شده‌اند، از نظر کلیت و عمومیت و شمولیت، نازل‌ترین و از نظر موضوعی همان گونه که از اسامی آنها برمی‌آید، محدودیت‌های فراوان دارند؛ مانند اصل برنامه‌ریزی که بر حسب زمان، مکان و موضوع و حتی اهداف گوناگون، شامل اصول و اشکال گوناگونی می‌شود.

1. Karakostas & Zorgios

2. Belokosztolszki

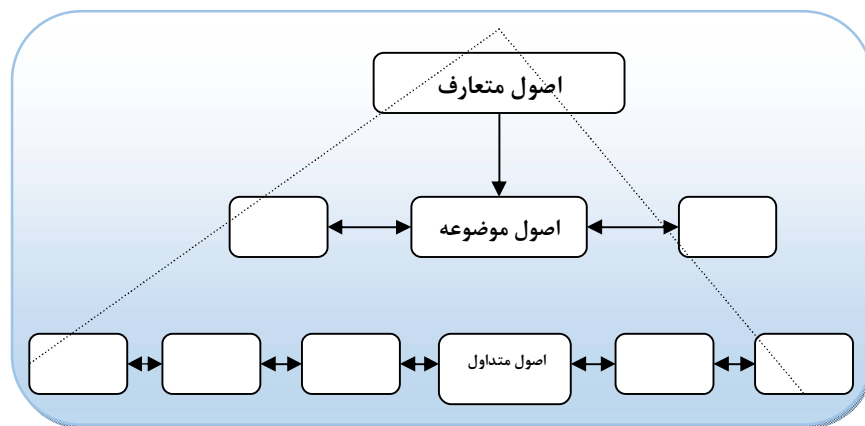
3. Moody

4. Baskerville & Siponen

5. Guide Policy

6. Guppy

با نگاهی آگزیماتیزه، انواع خط‌مشی نیز از این قاعده مستثنا نیستند و در یک نسبت‌سنجی میان اصول بنیادین و انواع خط‌مشی، خط‌مشی‌های فراگیر و هادی را می‌توان متناظر با اصول موضوعه و خط‌مشی‌های عمومی را متناظر با اصول متداول دانست. در نتیجه، در صورت استنباط اصول موضوعه خط‌مشی‌گذاری از قرآن کریم در قالب خط‌مشی‌های فراگیر و هادی، می‌توان مبنایی اصیل برای تدوین و ارزیابی خط‌مشی‌های عمومی به دست آورد. پژوهش حاضر در صدد دستیابی به این مهم است.

شکل 1: رابطه بین اصول بنیادین (برگرفته از: میرزایی اهرنجانی، 1386: 8)

ج) پیشینه پژوهش

تاکنون به طور تخصصی روی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی، پژوهشی انجام نشده است؛ ولی در خصوص نظام فرهنگی در قرآن کریم، پژوهشهایی انجام شده است. برخی از مهم‌ترین پژوهشهای شاخص حوزه نظام فرهنگی از منظر قرآن کریم در ادامه معرفی می‌شوند.

ذوعلم (1392) در کتاب «فرهنگ معیار از منظر قرآن کریم»، مباحثی را در خصوص نظام فرهنگی قرآنی مطرح کرده و الگویی را ارائه داده است. به بیان ایشان، عناصر مطرح در فرهنگ و نظام فرهنگی را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد:

1. عناصر ریشه‌ای: بخشی از عناصر که بر سایر عناصر فرهنگی سایه افکنده، چگونگی آنها را رقم می‌زنند و شامل عناصر ریشه‌بینی و ارزشی می‌شوند.

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ... ♦ 343

2. عناصر ابزاری، قالبی و نمادین: بخشی دیگر که عناصر تابع و درجه دوم فرهنگ تلقی می‌شوند، شامل آداب و رسوم، هنر، زبان، ادبیات و ...، عناصری‌اند که ابزار و قالب انتقال یا حفظ عناصر ریشه‌ای‌اند یا نمادهای ویژه قومی و اجتماعی شمرده می‌شوند و از عناصر ریشه‌ای متأثرند. (ذوعلم، 1392: 25)

یکی دیگر از پژوهش‌های قرآنی در خرده‌نظام فرهنگی، پژوهش آقایی و نظری (1392) است. در این پژوهش بیان شده که شکل‌گیری جامعه مطلوب قرآنی یا طراحی نظام اسلامی، به شکل‌گیری نظام فرهنگی مطلوب منوط است تا بتوان از طریق اعمال کارکردهای آن، نحوه تعامل و رفتار را در نظام‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مشخص و نظارت کرد. در پژوهش مذکور، ساختار نظام فرهنگی بر اساس قرآن ارائه می‌شود. البته قبل از طراحی ساختار نظام فرهنگی، توضیح این مطلب ضروری است که اساساً چنین نظامی بر چه بنایی استوار است و به عبارتی؛ پایه‌های فلسفی آن کدام است؟ نظر به اینکه در بحث مبانی، از مسائل هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، انسان‌شناختی و روش‌شناسی سخن به میان می‌آید، در این قسمت از نوشتار به مسائل مذکور توجه می‌شود. (آقایی و نظری، 1392: 83)

کتاب «اندیشه‌های اجتماعی در قرآن» (بازی و آخوندی، 1394) با استفاده از روش‌های تفسیری و کیفی تحقیق و با نگاهی جامعه‌شناختی به قرآن نگاشته شده و از نظر موضوع و روش‌شناسی تحقیق، رویکردی نوین به قرآن مجید دارد. هدف اصلی این کتاب، نظریه‌پردازی در حوزه جامعه‌شناسی مبتنی بر قرآن کریم است؛ بدین صورت که آیات قرآن با نگاه جامعه‌شناختی و علوم اجتماعی، موضوع‌بندی شده‌اند. (همان: 7)

«مبانی نظام اجتماعی اسلام» نوشته حسن خیری، از سلسله آثار ارزشمند در مباحث فلسفه اجتماعی است که تلاش کرده تمهیدات کلی و بنیادینی را برای ورود به مباحث اجتماعی با رویکرد اسلامی فراهم آورد. بازتولید نظام جامع در پویش‌های اجتماعی با استناد و استفاده از منابع غنی دینی، از اساسی‌ترین دغدغه‌هایی است که نظام پژوهشی و آموزشی جامعه در شرایط کنونی دنبال می‌کند. (خیری، 1393: 6)

«نظام اجتماعی مطلوب از منظر قرآن کریم» (آقایی، 1395) از دیگر پژوهش‌های انجام شده در خرده‌نظام اجتماعی است. این کتاب از یک سو با رویکردی جامعه‌شناسانه به شناسایی و بیان ضعف‌های اجتماعی در نظام‌های غیر دینی پرداخته و از دیگر سو، نظام اجتماعی مطلوب از منظر قرآن را ترسیم کرده است. نویسنده در این کتاب، یکی از ویژگی‌های نظام مطلوب از منظر قرآن کریم را بالا بودن همبستگی و امنیت اجتماعی میان ملت و ارتباط قوی میان مردم با رهبر معرفی می‌کند. (همان: 3)

همان‌گونه که مشخص شد، در خصوص خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی از منظر قرآن کریم تاکنون به طور تخصصی پژوهشی صورت نگرفته است. پژوهش حاضر با نظر داشت این نکته، سعی کرده است ضمن استنباط سؤال از محضر قرآن، در مسیر دستیابی به پاسخ از قرآن کریم آغاز و در طول

مسیر، از کلام وحی فاصله نگیرد. لذا در طول تحقیق، بارها و بارها به قرآن مراجعه شد و فهم محققان به قرآن کریم عرضه شد. بر این اساس، در بستر فهم مأموریت کلام الهی در هدایت انسانها و وظیفه حکومتها در راهبری و هدایت مردم، پژوهش بر محور سؤال از «چیستی الگوی خطمشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم» شکل گرفته است.

د) روش پژوهش؛ روش‌شناسی استخراج خطمشی‌های فراگیر

برای طراحی و تنظیم خطمشی‌های فراگیر، ابتدا باید ارزشهای حاکم بر جامعه و نظام سیاسی کشور را به عنوان منشأ خطمشی و منبع پژوهش حاضر شناخت. یکی از اصلی‌ترین منابع شناخت ارزشهای حاکم بر نظام جمهوری اسلامی ایران و جامعه ایران، قرآن کریم است. بر همین اساس، منبع پژوهش حاضر، قرآن کریم و کتب تفسیری قرار گرفت که در قالب سنجه‌های غیر واکنشی¹ (محمدپور، 1392، ج 1: 203) و متون گسترده² (چارمز، 2006: 35) دسته‌بندی می‌شود. در طول پژوهش سعی شده است از طریق کاربست نمونه‌گیری نظری⁴ از هر یک از واحدهای تحلیل بر مبنای سهم بالقوه آنها در توسعه، اشباع⁵ و آزمون سازه‌های نظری استفاده شود. (چارمز، 2000: 519)

پس از گذر از داده‌یابی و در مرحله داده‌کاوی، از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد⁶ در قالب رویکرد روش تحقیق موضوعی قرآن کریم بهره گرفته شد. اتخاذ این روش تحلیل در پژوهش حاضر، با رویکرد فوق فعال حاکم بر این تحقیق مطابقت دارد؛ زیرا نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، یک روش پژوهشی استقرایی⁷ است که به پژوهشگران در حوزه‌های گوناگون امکان می‌دهد تا به جای اتکا به نظریه‌های موجود، خود به تدوین نظریه از طریق تحلیل مقایسه‌ای مشاهدات اقدام کنند؛ لذا نوعی پژوهش اکتشافی نیز تلقی می‌شود. (اشتراوس و کوربین، 1385: 43)

سه رهیافت از نظریه داده‌بنیاد وجود دارد که ثمره اختلاف میان واضعان این راهبرد است. این رهیافتهای سه‌گانه عبارتند از: رهیافت نظام‌مند،⁸ رهیافت ظاهرشونده⁹ و رهیافت ساخت‌گرا¹ (کرسول، 2005: 424-429). پژوهش حاضر به دلایل ذیل از نظریه داده‌بنیاد نظام‌مند استفاده کرده است:

1. Nonreactive Measures
2. Extant Texts
3. Charmaz
4. Theoretical Sampling
5. Saturation
6. Grounded Theory
7. Inductive
8. Systematic
9. Emergent

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ... ♦ 345

1. به دنبال ارائه تبیین کلی و اجمالی از گزاره‌های فراگیر قرآنی‌اند؛

2. نظریات موجود در حوزه خرده‌نظام فرهنگی - اجتماعی، کمتر به موضوع مد نظر تحقیق حاضر توجه

داشته‌اند؛

3. از آنجا که عناصر موقعیتی در گزاره‌های فراگیر قرآنی، اهمیت ویژه‌ای دارند و نظریه داده‌بنیاد نیز

متناسب با موقعیت است؛ لذا استفاده از آن در فرایند تحقیق، کارآمدی بالایی خواهد داشت.

در رهیافت نظام‌مند، نظریه داده‌بنیاد به جمع‌آوری نظام‌مند داده‌ها با امعان نظر به تمامی جوانب مرتبط با موضوع تحقیق می‌پردازد. داده‌های جمع‌آوری‌شده سیر تکاملی خود را تا رسیدن به نظریه در قالب چند مرحله می‌پیمایند. تحلیل داده‌هایی که به منظور تکوین نظریه گردآوری شده‌اند، با استفاده از «کدگذاری نظری» انجام می‌شود. در این شیوه، ابتدا کدهای مناسب به بخشهای گوناگون داده‌ها اختصاص می‌یابد. این کدها در قالب مفهوم تعیین می‌شوند که آن را «کدگذاری باز» می‌نامند. سپس پژوهشگر با اندیشیدن درباره ابعاد متفاوت این مقوله‌ها و یافتن پیوندهای میان آنها، به «کدگذاری محوری» اقدام می‌کند. سرانجام با «کدگذاری انتخابی»، مقوله‌ها پالایش و در نهایت، چارچوب نظری پدیدار می‌شود. (اشتراوس و کورین، 1385: 58)

ه) تجزیه و تحلیل داده‌ها

در پژوهش حاضر به منظور پاسخ به سؤال اساسی تحقیق مبنی بر اصول موضوعه خط‌مشی‌گذاری و به عبارتی؛ استخراج خط‌مشی‌های فراگیر، نکات مرتبط از قرآن کریم از آخر به اول گردآوری شد. بدین منظور در مرحله اول با مرور قرآن کریم و تدبیر در آیات آن، 375 کد باز شناسایی و در نرم‌افزار اکسل بارگذاری شد. (جدول 1)

جدول 1: نمونه‌ای از کدهای باز مستخرج از آیات قرآن کریم

نشانه ¹	مفهوم اولیه	ترجمه	متن آیه	
Pc104001-1	پرهیز از فرهنگ تمسخر و عیبجویی	وای بر هر عیبجوی مسخره کننده‌ای!	وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ	1
Pc102001-1	پرهیز از غفلت و مال‌اندوزی در اسلام	افزون‌طلبی (و تفاخر) شما را به خود مشغول داشته (و از خدا غافل نموده) است.	الْهَنَكُمُ التَّكَاثُرُ	2
Pc094005-1	همراه و پس از هر سختی، راحتی است	به یقین با (هر) سختی، آسانی است.	فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا	3

سپس کدهای باز اولیه، با مطالعه چند باره و تجمیع، اصلاح و تعدیل، ذیل 131 کد محوری طبقه‌بندی شدند. (جدول 2)

جدول 2: نمونه‌ای از مقوله‌بندی ثانویه مفاهیم مستخرج از قرآن کریم

کد متمرکز (مفهوم ثانویه)	کد باز	نشانه	آیات متناظر	
شناخت نظامات هستی بینش‌زا	باور و اعتقاد به نظام ابتلا و امتحان الهی و تأثیرات آن در سیاستگذاری	۱-۰۲۷۰۳۹Pc	نمل: 39	1
		۱-۰۰۲۱۵۶Pc	بقره: 156	2
		۱-۰۰۳۱۸۶Pc	آل عمران: 186	3
		۱-۰۲۹۰۰۲Pc	عنکبوت: 2	4
	باور به نظام قضا و قدر الهی به مثابه نظام تأثیرگذار در امور سیاسی	۱-۰۶۴۰۱۵Pc	تغابن: 15	5
		۱-۰۱۵۰۲۱Pc	حجر: 21	6
	باور به رزاقیت خداوند و هوشمندی نظام رزق و روزی در هستی	۱-۰۴۲۰۴۹Pc	شوری: 49	7

پس از طی مراحل رفت و برگشتی بین کدهای باز و محوری و کاربست مقایسه‌های مستمر، در نهایت 15 کد انتخابی [گزینشی] استخراج شد. (جدول 3)

1. حرف P نشانه نکته و حرف C نشانه فرهنگ است؛ سه رقم نخست عدد (104) نشانگر شماره سوره، سه رقم دوم (001) نشانگر شماره آیه و رقم آخر نشان‌دهنده شماره نکته آیه است.

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ... ♦ 347

جدول 3: کدهای انتخابی [گزینشی] مستخرج از قرآن کریم به همراه تعداد مفاهیم تعریف‌کننده آنها

کدگذاری انتخابی		کدگذاری اولیه	
		محوری	باز
عقلانیت اسلامی	هستی‌شناسی	3	49
	انسان‌شناسی	3	4
	معرفت‌شناسی	2	15
	سنت‌شناسی	28	74
ابزارها و سازوکارهای فرهنگی	ضرورت استفاده از ابزارهای تقنینی اسلامی، همچون حدود و قصاص به منظور مدیریت فرهنگی	13	22
	لزوم تمرکز بر ابزارهای ارتباطی و تعاملی به منظور تقویت فرهنگ مطلوب در جامعه	4	34
	ابزارهای نرم ناظر به تفکر	5	29
	لزوم بهره‌گیری از ابزار مهم امر به معروف و نهی از منکر برای تثبیت معروف و امحای منکر در جامعه	3	9
مؤلفه‌ها و شاخصهای نظام فرهنگی	شناخت و باور به ارزشهای قرآنی مورد نیاز جامعه اسلامی	10	31
	شناخت ضد ارزشهای مدّ نظر قرآن کریم و تلاش برای مذبوم شدن آنها در جامعه	15	35
	الگوگیری از اسوه‌های حسنه قرآنی	2	2
	توجه به عبرتهای قرآنی و درس‌آموزی از آنها	2	5
	شناخت الگوهای رفتاری ایجابی از منظر قرآن کریم	20	36
	شناخت الگوهای رفتاری سلبی از منظر قرآن کریم	14	21
	تقویت نمادها و شعائر دینی و الهی در فرهنگ جامعه اسلامی	7	9
3	15	131	375

1. اعتباریابی پژوهش

پژوهشگران راهبردهای گوناگونی را در خصوص اعتباریابی¹ یا روایی و پایایی یافته‌های به دست آمده به کار گرفتند. نخست اینکه، پژوهش حاضر ماهیت خطی² ندارد، بلکه متأثر از طرح روش کیفی نظریه داده‌بنیاد، به صورت دورانی،³ مارپیچی⁴ و در حال شدن⁵ (محمدپور، 1392، ج 1: 314) اجرا شده است. بر این اساس، به دلیل بهره‌گیری از روش مقایسه‌های مستمر⁶ (چارمز، 2006: 54)، اعتبار کیفیت فراگرد اجرای پژوهش تضمین شده است. همچنین فرایند و نتایج پژوهش در قالب ممیزی بیرونی،⁷ به میزان بیرونی ارائه شد تا بررسی و صحت روند، یافته‌ها، تفاسیر و نتیجه‌گیری‌ها ارزیابی شود.

پایایی، بیانگر پایداری و تشابه نتایج اندازه‌گیری در دوره‌های مختلف زمانی است. ممیزی تحقیق را می‌توان به منزله روش خوبی برای بهبود پایایی پیشنهاد کرد (مایز و پاپ، 2002: 50). به دلیل مطالعه دقیق متن مصاحبه‌ها و بهره‌مندی مستمر از نظر خبرگان و متخصصان و همچنین با توجه به اینکه پژوهش حاضر پروژه‌ای بوده که دو ناظر علمی دانشگاهی و حوزوی بر آن نظارت داشتند، بنابر این، در کلیه مراحل و فرایندهای آن، پایایی مورد انتظار برای یک پژوهش به خوبی تضمین و برآورده شده است.

2. نتایج پژوهش؛ الگوی خط مشی‌های فرهنگی - اجتماعی از منظر قرآن کریم

شکل‌گیری جامعه مطلوب قرآنی، منوط به شکل‌گیری نظام مطلوب فرهنگی است. در عرصه خط‌مشی‌گذاری نیز خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی به مثابه زیربنا برای گزاره‌های سیاسی سایر نظامها و نهادهای اجتماعی‌اند؛ زیرا خط‌مشی‌های فراگیر فرهنگی، مهم‌ترین و مبنایی‌ترین گزاره‌های سیاسی برای تحقق نظامهای اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم‌اند.

بیان شد که برای تدوین خط‌مشی‌های فراگیر در هر خرده‌نظام ابتدا می‌بایست الگو و چارچوب نظری منسجمی وجود داشته باشد تا خط‌مشی‌ها و گزاره‌های فراگیر ارائه‌شده، منسجم و متقن باشد. لذا الگوی نهایی پژوهش حاضر حول محور عقلانیت شکل گرفته است (شکل 2). توضیح اینکه، هسته اصلی در هر نظام ارزشی، عقلانیت است. منظور از عقلانیت؛ باورها، اعتقادات و ارزشهایی‌اند که مبنا و شاکله آن خرده‌نظام را تشکیل می‌دهند و به مثابه مبانی و زیربنا شناخته می‌شوند که بر لایه‌های رویین (خط‌مشی‌ها و برنامه‌ها) اثرگذارند. در ادامه، نظام فرهنگی عقلانیت در قالب چهار بخش ذیل تشریح می‌شود:

-
1. Validation
 2. Linear
 3. Cyclical
 4. Spiral
 5. Becoming
 6. Constant Comparison
 7. External Audit
 8. Mays & Pope

349 ◆ الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ...

یک) هستی‌شناسی: دیدگاهها و شناختهایی که قرآن نسبت به هستی و عالم دنیا ارائه می‌دهد؛

دو) معرفت‌شناسی: باورهایی که قرآن برای شناخت حق و ابزارها و منابع شناخت ارائه می‌دهد؛

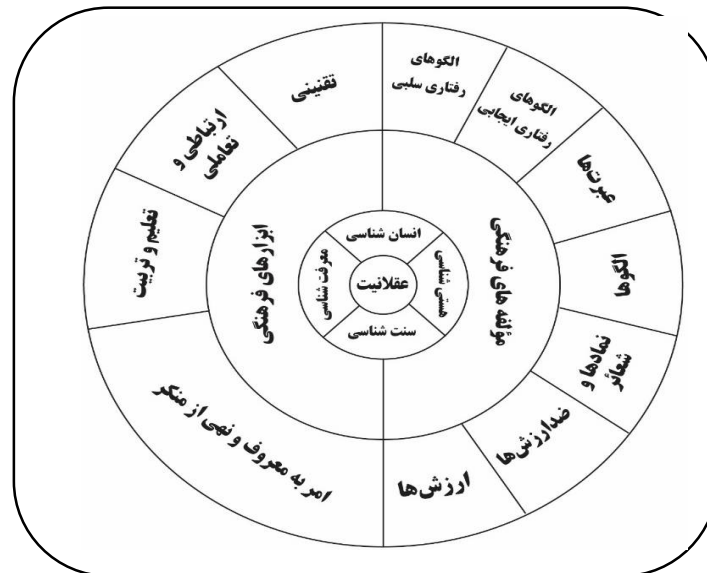
سه) انسان‌شناسی: آنچه قرآن کریم در زمینه شناخت ماهیت، صفت و ویژگی‌های انسان بیان می‌کند؛

چهار) سنت‌شناسی: سنت‌های الهی در قرآن کریم که بر جهان خلقت حاکم‌اند و به فرموده خداوند،

تغییرناپذیرند.

مباحث مذکور که با عنوان عقلانیت در نظام فرهنگی شناخته می‌شوند، در دیگر خرده‌نظامها نیز وجود دارند. برخی از این عقلانیتهای عمومی‌اند و در همه خرده‌نظامها وجود دارند، برخی نیز مختص به یک خرده‌نظام خاص‌اند. گزاره‌های سیاستی بیان‌شده در این بخش، بیشتر ناظر به هست‌ها بوده، توصیفی‌اند و جنبه تجویزی کمتری دارند.

لایه بعدی که مبتنی بر عقلانیت است، خود به دو دسته مؤلفه‌های فرهنگی و ابزارهای فرهنگی تقسیم می‌شود که در ادامه به صورت جداگانه توضیح داده می‌شوند.

شکل 2: الگوی خط‌مشی‌های فراگیر فرهنگی - اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم

مؤلفه‌های فرهنگی، مختصات و شاخصهای نظام فرهنگی مطلوب مدّ نظر قرآن کریم را تشریح می‌کند. برخی از مؤلفه‌های فرهنگی، سلبی و ضد ارزش و برخی از آنها ایجابی و ارزشی‌اند:

- **ارزشها:** ارزشها در الگوی حاضر موضوعاتی‌اند که از نگاه اسلام، باید در فرهنگ جامعه وجود داشته باشند یا اگر هستند، باید تقویت شوند. ارزشها هم در بعد فردی مطرح می‌شوند، مانند صبر و هم در بعد اجتماعی، مثل خوش اخلاقی؛

- **ضد ارزشها:** نقطه مقابل ارزشهایند. ضد ارزشها بایستی شناسایی شوند و برای زدودن آنها از جامعه مسلمین تلاش شود؛

- **نمادها و شعائر:** بیانگر هویت و گرایش هر مکتب می‌باشند. بدین سبب یکی از مؤلفه‌های مهم فرهنگی از نگاه قرآن، نمادها و شعائر دینی‌اند که بایستی در جامعه اسلامی برجسته شوند؛

- **الگوها:** ارائه الگو و سرمشق و به تعبیر قرآنی «سوه»، مورد تأکید خداوند برای هدایت بشر بوده و با معرفی افراد نمونه و الگو از مردان و زنان، هدایت و راهنمایی انسانها را تسهیل فرموده است؛

- **عبرتها:** عبرت‌آموزی حالتی است که انسان با مشاهده شرح حال گذشتگان و اشتباهات آنان، درصدد انتخاب مسیر درست و عدم تکرار اشتباهات آنهاست؛

- **الگوهای رفتاری ایجابی:** یکی از جنبه‌های ملموس در هر نظام فرهنگی، الگوهای رفتاری و نوع رفتار افراد جامعه است. الگوهای رفتاری ایجابی، رفتارهایی‌اند که در قرآن از آنها تمجید شده است و بایستی در جامعه گسترش داده شوند؛

- **الگوهای رفتاری سلبی:** نقطه مقابل الگوهای رفتاری ایجابی و رفتارهایی‌اند که زینده نظام اسلامی و جامعه اسلامی نیستند و بایستی سیاستهای لازم برای حذف آنها اتخاذ شود.

ابزارهای فرهنگی از دیگر مؤلفه‌های کلان الگوی پژوهش حاضر است که شأنت و جایگاه خط‌مشی‌های فراگیر قرآنی در عرصه نظام فرهنگی در این بخش بیشتر است. به عبارتی؛ اکثر گزاره‌های فراگیر و سیاستی قرآنی مرتبط با نظام فرهنگی، در بخش ابزارهای فرهنگی قرار می‌گیرند. عمده گزاره‌های فراگیر قرآنی مستخرج در بخش ابزارها، تجویزی‌اند، که به شرح ذیل طبقه‌بندی شده‌اند:

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ... ♦ 351

- ابزارهای تقنینی: در حوزه فرهنگ، ناظر به مشخص کردن خطوط قرمز و حد و مرزهای فرهنگی‌اند. این ابزارها بیشتر از جنس سخت و حد و حدودی‌اند که در قرآن به آنها اشاره شده است؛
- ابزارهای ارتباطی و تعاملی: نسبت به ابزارهای تقنینی، حالت نرم‌تر و انعطاف‌پذیرتری دارند و ناظر به اصلاح ارتباطات و تعاملات انسان با دیگر انسانها، حکومت و خلقت (طبیعت) می‌باشند؛
- ابزارهای تعلیم و تربیتی: تعبیر ابزارهای نرم برای آنها به کار برده می‌شود؛ ابزارهایی‌اند که با روش نرم و تبلیغی و آموزشی، به دنبال اصلاح و ارتقای فرهنگ جامعه‌اند؛
- امر به معروف و نهی از منکر: از ابزارهای مهم عرصه فرهنگی و مدّ نظر قرآن و معصومین (ع) است. گزاره‌های فراگیر سیاستی این عرصه ناظر به شرایط و ویژگی‌های امر به معروف صحیح در اجتماع است.

و) ارائه خط‌مشی‌های فراگیر فرهنگی مبتنی بر قرآن کریم

مبتنی بر الگوی مفهومی پیش‌گفته و بر اساس مقولات متمرکز و محوری مستخرج، خط‌مشی‌های فراگیر فرهنگی - اجتماعی با نظر داشت اصول رایج خط‌مشی‌نویسی (اورل، 1953) به شرح ذیل نگاشته شد.

1. عقلانیت و مبانی اصول حاکم بر گزاره‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی

یک هستی‌شناسی؛ لزوم شناخت مؤلفه‌ها و شاخصهای شناخت هستی از منظر قرآن کریم:

- شناخت باورها و اعتقادهای قرآنی در عرصه فرهنگی - اجتماعی با تأکید بر:
- باور به علم نامحدود و لایتنهای الهی و نظارت خداوند بر تمامی امور عالم؛
- باور به روز قیامت (معاد) و وعده‌های الهی؛
- اعتقاد و باور به جن به مثابه یکی از مخلوقات خداوند؛
- قائل شدن درک و شعور برای تمامی موجودات هستی همچون: جمادات، نباتات، حیوانات و ...؛
- اعتقاد به حیات جاودانه شهیدان در محضر خداوند و باور به شأن و منزلت بالای ایشان در هستی.
- باور به قدرت الهی در عالم هستی با تأکید بر:

- اعتقاد به قدرت مطلقه الهی در عالم هستی؛
 - اعتقاد به قدرت الهی در اعطای حیات و ممات به مخلوقات؛
 - اعتقاد به قدرت الهی در اعطای حکومت و قدرت؛
 - باور به قدرت الهی در عزت و ذلت بندگان.
 - باور به عالم ذر به مثابه یکی از عوالم هستی؛
 - باور به امور فرا زمینی و ارزشی، همچون طی الارض؛
 - شناخت درست و صحیح نظامات هستی بینش آفرین حاکم بر جهان همچون:
 - باور و اعتقاد به نظام ابتلا و امتحان الهی و تأثیرات آن در خط‌مشی‌گذاری؛
 - باور به نظام قضا و قدر الهی به مثابه نظام تأثیرگذار در امور سیاسی؛
 - باور به رزاقیت خداوند و هوشمندی نظام رزق و روزی در هستی.
 - باور به قاعده‌مندی عالم و متکی بودن آن بر اصول و قواعد الهی.
- دو سنت‌شناسی؛ شناخت سنت‌های الهی در قرآن کریم به مثابه اصول حاکم بر خط‌مشی‌های فرهنگی - اجتماعی:**

- باور به سنت اثر اعمال نیک و بد و بازگشت نتایج اعمال به خود انسان در دنیا و آخرت؛
- باور به اینکه دستاورد انسان تنها در سایه تلاش اوست؛
- باور به شکست نهایی کفر در عالم دنیا؛
- باور به سنت نصرت الهی و شکست‌ناپذیری کسانی که مشمول نصرت الهی‌اند؛
- باور به پیروزی نهایی حزب‌الله و غلبه جبهه حق در عالم هستی؛
- باور به تحقق سنت الهی حکومت صالحان در زمین؛
- باور به سنت حاکمیت نهایی مستضعفین در زمین؛
- باور به برکت صدقه و ازدیاد مال و ثروت به واسطه صدقه دادن و قرض الحسنه؛
- باور به اثرگذاری مثبت کارهای خیر ولو کوچک و اندک؛
- باور به سنت ازدیاد نعمت به واسطه روحیه شکرگذاری؛

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ... ❖ 353

- باور به عدم هدایت‌پذیری برخی مشرکان، کافران و فاسقان و محرومیت آنان از نعمت هدایت الهی؛
 - باور به سنت پیروزی حق بر باطل در عالم دنیا و حاکمیت جبهه حق در زمین؛
 - باور به رزاقیت خداوند و اعتقاد به سنت اعطای رزق بر اساس ظرفیت افراد؛
 - باور به سنت الهی در نبود کردن ظالمان و انقراض افراد و جامعه‌های ظالم؛
 - باور به سنت نصرت و امداد الهی و شناخت زمینه‌ها و شرایط مهم برای کسب نصرت الهی؛
 - باور به سنت اعطا و کسب نتایج بر اساس تلاش و کوشش افراد؛
 - باور به سنت دستگیری و هدایت الهی در امور دنیوی و اخروی؛
 - باور به سنت مکر الهی به مثابه نوعی عقوبت، انتقام و قهر الهی در ازای اعمال ناپسند بندگان و حکومتها؛
 - باور به سنت الهی در پذیرش توبه و پاک شدن بندگان بعد از توبه؛
 - باور به سنت تسلط ستمگران بر هم و اینکه خدا بعضی از ستمگران را بر بعضی دیگر مسلط می‌کند؛
 - باور به سنت فراموش شدن خداوند در نزد بندگان گنهکار؛
 - باور به تزیین اعمال زشت توسط شیطان برای بندگان به منظور گمراهی آنان؛
 - باور به سنت پوشاندن و ستر گناه توسط خداوند برای حفظ آبروی بندگان؛
 - عدم نصرت الهی در پی ترجیح دنیا بر آخرت؛
 - باور به سنت امهال و اینکه خدا در عقوبت اهل باطل تعجیل نمی‌کند، بلکه به آنان مهلت می‌دهد؛
 - اعتقاد به سنت استدراج خداوند و اینکه مجازات خداوند، از طریق افزایش نعمت و به صورت تدریجی است که مضمولان این سنت، استغفار و توبه را فراموش می‌کنند؛
 - باور به تأثیر دعا و مناجات و سنت خداوند در استجاب دعاها؛
 - باور به سنت حبط اعمال توسط خداوند به واسطه اعمال ناشایست بندگان.
- سه) معرفت‌شناسی؛ ضرورت کسب شناخت هستی و امور آن به وسیله منابع و ابزارهای موثق:**
- علم و دانش نسبت به ابزارهای شناخت و استفاده از آنها برای درک حقیقت؛
 - بهره‌گیری از ابزار حس [حواس پنج‌گانه] برای شناخت طبیعت و تقویت معرفت؛

- استفاده از ابزار عقل و فرایند تعقل به منظور فهم هستی و امور نظام مند آن؛
 - باور و اعتقاد به ابزار شهود به مثابه یکی از ابزارهای کسب معرفت الهی؛
 - علم و آگاهی نسبت به منابع شناخت، از جمله:
 - باور به وحی الهی [کتب الهی] به مثابه یکی از منابع شناخت موثق؛
 - توجه به تاریخ و حوادث و عبرتهای تاریخی به مثابه منبع شناخت مهم؛
 - در نظر گرفتن عالم خلقت به مثابه یکی از منابع شناخت؛
- چهار) انسان‌شناسی؛ لزوم شکل‌گیری شناخت صحیح از انسان به مثابه عنصر اصلی نظام فرهنگی - اجتماعی:**

- باور و اعتقاد به متأله بودن انسان؛
- باور به آزاد و مختار بودن انسان در پذیرش یا رد هدایت الهی؛
- باور به فطرت حق طلب و خداجوی انسانها و تلاش برای بالفعل کردن این فطرت در بندگان.

2. فهم مؤلفه‌ها و شاخصهای نظام فرهنگی - اجتماعی از منظر قرآن

یک) شناسایی ارزشها و ضد ارزشها در نظام فرهنگی - اجتماعی اسلامی برای شکل‌گیری جهت مشخص در امر خط‌مشی‌گذاری:

- شناخت و باور به ارزشهای قرآنی مورد نیاز جامعه اسلامی همچون:
- اهمیت و ارزش هویت اجتماعی مسلمانان؛
- اهمیت سحرخیزی و مناجات در آن در فرهنگ اسلامی و باور به تأثیرات آن در زندگی؛
- ارزش و قداست پاکدامنی و حفظ خود در مواجهه با روابط نامشروع؛
- اهمیت حیا و عفت زنان و دختران در مقابل مردان نامحرم؛
- اهمیت و ارزش عفت و پاکدامنی در فرهنگ اسلامی؛
- ضرورت حیا در راه رفتن و هنگام قرار گرفتن در انظار عمومی؛
- ارزش شجاعت در تمامی عرصه‌ها به خصوص در عرصه نظامی در جامعه اسلامی؛
- اهمیت و ارزش داشتن باقیات‌الصالحات و امور عام‌المنفعه؛

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ... ❖ 355

- ارزش وحدت در جامعه اسلامی:
- اهمیت وحدت درونی امت اسلام و دوری از تفرقه و تشتت؛
- ارزش وحدت بیرونی با ادیان آسمانی و اهل کتاب با تکیه بر توحید و عدم شرک؛
- ارزش قائل شدن برای تقوا در بین مردم به مثابه یکی از ارزشهای اسلامی با تأکید بر تقوا نسبت خداوند، تقوا نسبت آخرت و تقوا نسبت به ترس از عذابهای الهی.
- شناخت ضد ارزشهای مد نظر قرآن و تلاش برای مذبوم شدن آن در سطح جامعه و از بین بردن آن:
- ضد ارزش شمردن و قبیح شدن قسم دروغ و بی دلیل در جامعه؛
- ضد ارزش شدن و نامطلوب شمردن شدن بی حیایی در بین مردان و زنان جامعه اسلامی؛
- اجتناب از فحشا و منکر در جامعه و ضد ارزش شمردن آن و تلاش برای روگردانی مردم از آن؛
- مذبوم شمردن شدن عهدشکنی در جامعه ایمانی توسط مؤمنان؛
- قبیح دانستن بی ادبی عامه مردم در برابر حاکمان الهی جامعه اسلامی؛
- ضد ارزش شمردن شدن تعالی و تجاوز به حقوق دیگران در فرهنگ عمومی جامعه؛
- ضد ارزش شمردن شدن دنیاگرایی و رفاه گرایی محض در بین عموم مردم؛
- مذبوم شمردن شدن بی‌مبالاتی و لاپالایی‌گری در روابط جنسی؛
- مذبومیت قتل عمد و قتل نفس در بین جامعه؛
- نامطلوب بودن انجام اقدام و فعالیت بدون تعقل و خردورزی؛
- ضد ارزش شمردن خیانت (عام) و خیانت در امانت (خاص) در بین مردم؛
- مذبوم شدن فرهنگ خودنمایی و ریا در بین مسلمانان جامعه اسلامی؛
- مذبوم شدن فرهنگ چشمداشت به مال و منال دیگران و تفاخر و چشم و هم چشمی در جامعه؛
- نامطلوب بودن فرهنگ ناامیدی از رحمت خدا در جامعه؛
- مذبوم شمردن فرهنگ پیروی از هوی و هوس در جامعه.

دو) تقویت نمادها و شعائر دینی و الهی در فرهنگ جامعه اسلامی:

- حفظ و ارتقای مسجد به مثابه مهم‌ترین نماد فرهنگ اسلامی و محوریت آن در امور فرهنگی - اجتماعی؛

- شناخت و توجه به صفا و مروه در ایام حج به مثابه نماد و شعائر الهی؛

- تلاش برای تقویت و گسترش توجه مردم جامعه اسلامی به قرآن به مثابه یکی از نمادهای اسلامی؛

- تلاش برای برگزاری حج به مثابه یکی از نمادهای امت اسلامی در جامعه جهانی؛

- نهادینه شدن اهمیت و ارزش ایام‌الله بین مردم و تلاش برای تکریم و بزرگداشت آن در جامعه؛

- توجه به فرهنگ قربانی کردن و گسترش آن در بین متدینین؛

- حرمت و ارزش قائل شدن برای کعبه به مثابه یکی از نمادهای اسلامی.

سه) توجه به الگوها و عبرتهای قرآنی و تلاش برای درس‌گیری از آنها:

- الگوگیری از اسوه‌های حسنه قرآنی همچون:

- الگوگیری از سیره پیامبر اکرم به مثابه اسوه حسنه تمامی بشر؛

- فهم و شناخت شاخصهای زندگی حضرت ابراهیم و خاندان ابراهیمی و الگوگیری از آنها.

- توجه به عبرتهای قرآنی و درس‌آموزی از آنها:

- عبرت‌گیری از افراد دینداری که بی‌دین شدند، همچون بلعم باعورا؛

- عبرت‌گیری از نزدیکان و خویشاوندان پیامبران الهی به خاطر اینکه در مسیر حق قرار نگرفتند و گمراه شدند.

چهار) شناخت الگوهای رفتاری ایجابی و سلبی از منظر قرآن کریم با تأکید بر:

- شناخت و تقویت رفتارهای ایجابی همچون:

- لزوم استماع خوب نظرات و دیدگاههای مختلف و تبعیت از بهترین و صواب‌ترین آنها؛

- ضرورت رعایت عدالت در رفتار به مثابه اصلی اساسی با تأکید بر:

- رعایت عدالت میان زنان متعدد در صورت تعدد زوجات؛

- رعایت عدالت در امر قضاوت؛

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ... ❖ 357

- رعایت عدالت در گفتار؛
- عدم ترس از سرزنش دیگران به علت رعایت عدالت؛
- رعایت عدالت به صورت عام در همه شرایط.
- لزوم نهادینه شدن رفتار خمس دادن اموال در میان مسلمانان جامعه اسلامی؛
- ضرورت تقویت فرهنگ پرداخت زکات به مثابه یکی از واجبات مالی توسط مسلمین مشمول پرداخت زکات؛
- نهادینه شدن فرهنگ انفاق و صدقه در راه خدا در میان مردم جامعه؛
- لزوم وفای به عهد در عهدها و پیمان‌ها و ثابت شدن این رفتار در فرهنگ مردم جامعه؛
- فضیلت شمردن احسان به دیگران و تلاش برای گسترش این روحیه در بین عموم مردم جامعه؛
- نهادینه شدن خوش‌خلقی و رفتار خوب در تعاملات اجتماعی مردم؛
- تقویت فرهنگ تواضع و توجه به دیگران در جامعه اسلامی؛
- لزوم ترویج و تقویت فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر در میان مردم؛
- ضرورت رعایت ادب در تعامل با دیگر فرهنگها و ادیان و عدم اهانت به ارزشها و مقدسات دیگر فرهنگها؛
- نهادینه شدن فرهنگ دشمن‌ستیزی در میان مسلمین؛
- تقویت روحیه و رفتار یاری‌رسانی مظلومان در میان مردم؛
- ارزش شمردن و تقویت روحیه و فرهنگ جهاد و دفاع در جامعه؛
- ترویج و تقویت تعظیم شعائر در جامعه اسلامی و محترم شمردن شعائر در میان مردم جامعه؛
- ایجاد باور صحیح در بین مردم نسبت به قصاص و رویکرد اصلاحی آن در جامعه؛
- تقویت رفتار ولایت‌پذیری و تبعیت تام از ولی جامعه در تمامی امور؛
- نهادینه شدن رفتار سبقت گرفتن در خیر و نیکی از یکدیگر در میان مردم جامعه؛
- نهادینه شدن اهمیت و ارزش رزق حلال و طیب در میان مردم جامعه؛
- لزوم اجرای حدود الهی به صورت کامل و دقیق در جامعه اسلامی و باور مردم به اهمیت آن.

- شناسایی رفتارهای نامناسب و تلاش برای مقابله با گسترش آنها در جامعه؛
- ضرورت مقابله با نهادینه شدن رفتار و فرهنگ خیانت در جامعه اسلامی؛
- اجتناب از شکل‌گیری رفتار دوستانه و خیرخواهانه با دشمنان و منافقان در جامعه اسلامی؛
- مقابله با رفتار ناپسند استفاده از القاب و نسبت‌های نامناسب به یکدیگر دادن؛
- ضرورت مذموم شمردن رفتار و فرهنگ مسخره کردن در میان مسلمین؛
- مقابله با نهادینه شدن فرهنگ تبعیت کورکورانه از بیگانگان در میان مسلمانان؛
- مقابله و برخورد سخت و پیشگیرانه با افرادی که به استهزای آیات الهی می‌پردازند؛
- ضرورت اصلاح رفتار مسرفانه و همراه با تذبذب جامعه اسلامی و مذموم شدن آن در جامعه؛
- مقابله با رفتار و فرهنگ شایعه‌پراکنی در جامعه؛
- تلاش برای زدودن فرهنگ تبعیت کورکورانه از پیشینیان بدون تفکر و تعقل؛
- لزوم مقابله با رفتارهای قبح‌شکن و هنجارشکن منجر به ترویج فساد و فحشا در جامعه؛
- مقابله با رفتار سبک شمردن احکام الهی و عدم توجه به آن در میان مسلمین؛
- تلاش به منظور حاکم نشدن فرهنگ سرکشی و طغیان از نعمتهای الهی در جامعه؛
- تلاش برای حاکم شدن رفتار دوستی مؤمن با کافران و غیرخودی‌ها؛
- مقابله با فرهنگ بدقولی و بدعهدی در جامعه اسلامی.

3. شناخت و بهره‌گیری از ابزارها و سازوکارهای فرهنگی به منظور خط‌مشی‌گذاری در عرصه فرهنگی

یک (ضرورت استفاده از ابزارهای تقنینی اسلامی برای مدیریت عرصه فرهنگی - اجتماعی جامعه اسلامی با تأکید بر:

- لزوم تعیین خطوط قرمز در مسائل جنسی و اجرای حدود زنا به منظور پیشگیری از فساد و فحشا؛
- ضرورت اجرای صحیح و دقیق حد دزدی در جامعه برای پیشگیری از این جرم؛
- لزوم بهره‌گیری از ابزارهای صحیح به منظور کاهش طلاق در جامعه اسلامی و منفور شدن آن در بین مردم؛

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ... ❖ 359

- ضرورت رعایت حدود و احکام ازدواج در جامعه اسلامی و برگزاری این سنت مبتنی بر احکام و دستورات اسلامی؛
 - ضرورت اجرای احکام و حدود الهی در خصوص تهمت و قذف ناروا به منظور ریشه‌کن شدن این رفتار خطرناک در جامعه؛
 - ضرورت نهادینه شدن فرهنگ روزه‌داری در جامعه و مقابله و برخورد با کسانی که به دنبال هتک حرمت این عبادت الهی‌اند؛
 - ضرورت نهادینه شدن تبعیت از حدود قصاص در جامعه به منظور پیشگیری از جرم و جنایت؛
 - ضرورت نظرداشت و مشخص کردن حد و حدود ارث در مجامع قضایی به منظور جلوگیری از رفتارهای ناهنجار؛
 - لزوم بهره‌گیری از ابزارهای تقنینی برای دریافت خمس و وجوهات مالی از مردم؛
 - لزوم مدیریت و قانونگذاری صحیح در زمینه انفال به منظور شکل‌گیری رفتار درست مردم نسبت به انفال؛
 - ضرورت بهره‌گیری از ابزار صدقه و مشخص کردن حد و حدود آن در جامعه.
- دو) لزوم تمرکز بر ابزارهای ارتباطاتی و تعاملی به منظور تقویت فرهنگ مطلوب در جامعه با تأکید بر:**
- گسترش و تقویت بسترهای مناسب برای مردم به منظور تسهیل در برقراری ارتباط آنها با خداوند؛
 - تقویت و بهبود رابطه مردم با ولی و حاکم جامعه اسلامی؛
 - لزوم بهره‌گیری از ابزارهای مناسب برای تقویت ارتباط مثبت با دیگران؛
 - لزوم ارتباط توأم با احسان و نیکی با پدر و مادر؛
 - ضرورت ارتباط با شدت و سخت با دشمنان و کسانی که به دنبال نابودی مسلمین‌اند؛
 - ارتباط همراه با رأفت و رحمت و مبتنی بر محبت با دوستان و مؤمنان؛
 - برقراری روحیه برادری در جامعه اسلامی؛
 - ارتباط صحیح و درست با همسایگان و نزدیکان؛
 - لزوم ارتباط رحیمانه و توأم با خیرخواهی و نیکویی با یتیمان، مساکین و افراد کم‌بضاعت؛

- لزوم توجه و نظر به نشانه‌های الهی در خلقت.

سه) کاربرد ابزارهای نرم ناظر به تفکر و تعلیم به منظور اصلاح بینش و تفکر مردم جامعه با تأکید بر:
- ضرورت بهره‌گیری از ابزارهای تفکری و پرسشی به منظور آگاه‌سازی افراد جامعه از خطرات و آسیبهای موجود؛

- لزوم واداشتن مردم و جامعه به تفکر و تعقل در آیات الهی؛

- لزوم زمینه‌سازی و تسهیل مسافرت مردم و پندآموزی و عبرت‌گیری از سیر و سیاحتها؛

- لزوم معرفی و تشکیل مراجع معتبر برای عموم جامعه به منظور یافتن پاسخ برای سؤالاتشان؛

- مذموم شمردن عدم تعقل و تفکر و پیروی از هوی و هوس در بین عموم مردم جامعه.

چهار) لزوم بهره‌گیری از ابزار مهم امر به معروف و نهی از منکر برای تثبیت معروف و امحای منکر در جامعه با تأکید بر:

- ضرورت بهره‌گیری از امر به معروف و نهی از منکر به منظور اشاعهٔ بسیاری از هنجارها و بایدها و نبایدها و ارزشها در فضای جامعهٔ اسلامی؛

- لزوم اجرای امر به معروف به صورت صحیح و بر اساس اقتضائات و احکام آن؛

- ضرورت ورود حکومت اسلامی به مثابهٔ زمینه‌ساز و تسهیلگر گسترش امر به معروف و نهی از منکر جامعهٔ اسلامی.

ز) بحث و نتیجه‌گیری

نظامی اسلامی است که علاوه بر حُسن نیت، عملی اسلامی و همساز با نیت از خود بروز دهد. در واقع؛ نظامی اسلامی است که خط‌مشی‌های عمومی صادره از آن مطابق عقلانیت اسلامی باشد. پژوهش حاضر، با این دغدغه و نیت انجام شد که قدمی هر چند اندک، در رفع مهجوریت عملی در ساحت اجتماعی و حکمرانی قرآن کریم بردارد. بدین علت گفته می‌شود رفع مهجوریت عملی در ساحت حکمرانی، که عمده تلاشها برای رفع مهجوریت قرآن کریم، معطوف به ساحت زندگی فردی بوده، از ساحت اجتماعی و حکمرانی غفلت شده است. بر این اساس، پژوهش حاضر تلاشی است در جهت آوردن قرآن کریم به بطن حکمرانی و گذر از پوستهٔ دین و قشری‌گری در حکمرانی و دستیابی به حکمرانی اسلامی در عمل.

الگوی مفهومی خط‌مشی‌های فراگیر نظام فرهنگی - اجتماعی ... ♦ 361

پژوهشگران در این پژوهش، سعی خود را در تدوین خط‌مشی‌های عرصه فرهنگی - اجتماعی مبتنی بر عقلانیت اسلامی مستخرج از قرآن کریم به کار بستند. در این مسیر، با کاربست روش‌های نظریه‌پردازی داده‌بنیاد و تدبّر و تحقیق موضوعی قرآن کریم در مسیر استخراج خط‌مشی‌های فراگیر گام برداشته شد. نتیجه اینکه، الگوی عقلانیت اسلامی در قالب چهار دسته هستی‌شناسی (سه گزاره کلان)، معرفت‌شناسی (دو گزاره کلان)، سنت‌شناسی (28 گزاره کلان) و انسان‌شناسی (سه گزاره کلان) تعریف و تحدید شد. پس از آن، مبتنی بر عقلانیت اسلامی، خط‌مشی‌های فرهنگی - اجتماعی در قالب مؤلفه‌های نظام فرهنگی - اجتماعی و ابزارهای نظام فرهنگی - اجتماعی (هر کدام چهار خط‌مشی فراگیر) سامان گرفت.

پیشنهاد‌های پژوهشی و اجرایی

پژوهش حاضر پیش از اجرا، در قالب و محدوده مشخصی تعریف شد؛ ضمن اینکه در حین اجرا نیز با محدودیت‌های گوناگونی روبه‌رو شد. بدین سبب، برخی پیشنهادها و توصیه‌ها برای پژوهشگرانی که در آینده درصدد انجام پژوهش در این حوزه‌اند، ارائه می‌شود تا با اجرایی شدن آنها، گامی در راستای تکمیل این پژوهش و غنی‌تر شدن گزاره‌های فراگیر فرهنگی - اجتماعی قرآن کریم برداشته شود.

یک) پیشنهاد‌های پژوهشی

- استخراج شاخصها و معیارهای تخصصی‌تر و دقیق‌تر ناظر به خط‌مشی‌های فراگیر مستخرج از قرآن.
- طراحی گروه‌هایی برای انجام طرح‌های پژوهشی تخصصی، دقیق و بلندمدت ده ساله برای مطالعه روی هر خرده‌نظام و استخراج اجرایی شدن خط‌مشی‌های فراگیر قرآنی در خرده‌نظام‌های گوناگون.
- نگاه توأمان به قرآن و سنت به مثابه دو منبع اصلی دین و باز استخراج و تنقیح الگوی خط‌مشی‌های فراگیر اسلامی با توجه به سیره و سنت معصومین(ع).
- لزوم استخراج اقتضائات و شرایط اجرایی‌سازی خط‌مشی‌های فراگیر قرآنی در سطح جامعه با توجه به مطالعه دقیق‌تر قرآن و همچنین سیره معصومین، به خصوص پیامبر اکرم(ص) و امیرالمؤمنین(ع).

دو) پیشنهاد‌های عملیاتی و اجرایی

- زمینه‌سازی برای تقویت ارتباط و تعامل بیش از پیش حوزویان و دانشگاهیان به منظور انجام کارهای میان‌رشته‌ای در خرده‌نظام‌های چهارگانه با رویکرد اسلامی و تأکید بر قرآن کریم.
- ضرورت تعامل با دستگاهها و نهادهای دولتی و غیر دولتی به منظور شناسایی نیازهای پژوهشی دینی آنان و لزوم طراحی پروژه‌های پژوهشی برای یافتن پرسشهای آن دستگاهها از قرآن و منابع دینی.

منابع

- آقایی، محمدرضا (1395). نظام اجتماعی مطلوب از منظر قرآن کریم. قم: جامعه المصطفی العالمیه.
- آقایی، محمدرضا و نصرالله نظری (1392). «مبانی و ساختار نظام فرهنگی از منظر قرآن کریم». قرآن و علم، ش 12: 54-76.
- اشتراوس، آنسلم و جولیت کوربین (1385). اصول روش تحقیق کیفی: نظریه‌های مبانی، رویه‌ها و شیوه‌ها. ترجمه بیوک محمدی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- الوانی، سید مهدی (1387). تصمیم‌گیری و تعیین خط‌مشی دولتی. تهران: سمت.
- الوانی، سید مهدی و فتاح شریف‌زاده (1389). فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، چ هفتم.
- ایازی، سید علینقی و محمدمباقر آخوندی (1394). اندیشه‌های اجتماعی در قرآن. تهران: خاتم.
- توسلی، محمدصادق و حسینعلی سعدی (1394). «تبیین مؤلفه‌های حجیت خط‌مشی‌های عمومی مبتنی بر دیدگاه شهید صدر». حکومت اسلامی، ش 75: 68-90.
- خیری، حسن (1393). مبانی نظام اجتماعی اسلام. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- دانش‌فرد، کرم‌الله (1393). فرایند خط‌مشی‌گذاری عمومی. تهران: صفار.
- ذوعلم، علی (1392). فرهنگ معیار از منظر قرآن کریم. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- کرایب، یان (1392). نظریه اجتماعی مدرن: از پارسونز تا هابرماس. ترجمه عباس مخبر. تهران: آگه.
- محمدپور، احمد (1392). روش تحقیق کیفی ضد روش 1 (منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی). تهران: جامعه‌شناسان.
- میرزایی اهرنجانی، حسن (1386). مبانی فلسفی تئوری سازمان. تهران: سمت.
- هج، ماری جو و آن ال. کانلیف (1394). نظریه سازمان: مدرن، نمادین - تفسیری و پست‌مدرن. ترجمه حسن دانایی‌فر. تهران: مؤسسه کتاب مهربان نشر.
- Aghaei, Mohammad Reza & Nasrollah Nazari (2013). "The Foundations and Structure of the Cultural System from the Point of View of the Holy Qur'an". *Quranic and Science Quarterly*, No. 12: 54-76.
- Aghaie, Mohammad Reza (2016). *Desirable Social System from the Point of View of the Holy Qur'an*. Qom: Al-Mustafa Al-Almayyah Publication.
- Alvani, Seyyed Mehdi & Fattah Sharifzadeh (2010). *Public Policy Process*. Tehran: Allameh Tabatabaei University Press, Seventh Edition.
- Alvani, Seyyed Mehdi (2008). *Decision Making and Definition of Government Policy*. Tehran: SAMT Publication.
- Anderson, J.E. (1975). *Public Policy Making*. New York: Praeger Publishers, Inc.

- Ayazi, Seyyed Ali Nagi & Mohammad Bagher Akhundi (2015). **Social Thoughts in the Quran**. Tehran: Khatam Publications.
- Baskerville, R. & M. Siponen (2002). “**An Information Security Meta-Policy for Emergent Organizations**”. *Logistics Information Management*, 15: 337-346.
- Belokosztolszki & A.; K. Moody . (2002). **Meta-Policies for Distributed Role-Based Access Control Systems**. Proceedings Third International Workshop on Policies for Distributed Systems and Networks , pp106-115.
- Charmaz, Kathy (2000). “**Grounded Theory: Objectivist and Constructivist Methods**”. In: N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.). *Handbook of Qualitative Research*. Second Edition, Thousand Oaks, Ca: Sage Publications Ltd.
- Charmaz, Kathy (2006). **Grounding Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis**. London: Sage Publications Ltd.
- Craib, Ian (2013). **Modern Social Theory: From Parsons to Habermas**. Translated by Abbas Mokhber. Tehran: Agah Publication.
- Creswell, J.W. (2005). **Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research**. University of Nebraska–Lincoln.
- Danesh Fard, Karamollah (2014). **The Process of Public Policy Making**. Tehran: Saffar Publication.
- Dye, Thomas (2013). **Understanding Public Policy**. Pearson; 14 Editions.
- Guppy, P. (2008). **Policy Guide for Washington State**. Seattle, Wash: Washington Policy Center.
- Hatch, M.J. & A.L. Cunliffe (2015). **Organization Theory: Modern, Symbolic, and Postmodern Perspectives**. Translation by Hassan Danaeefar. Tehran: Mehraban Publishing.
- Karakostas, B. & Y. Zorgios (2008). **Engineering Service Oriented Systems: A Model Driven Approach**. Hershey, Pa: IGI Pub.
- Khairi, Hasan (2014). **The Foundations of the Social System of Islam**. Qom: Institute of Islamic Sciences and Culture.
- Mays, N. & G. Pope (2002). “**Assessing Quality in Qualitative Research**”. *British Medical Journal*, Jan. I: 50-52.
- McConnell, A. (2015). “**Policy Success, Policy Failure and Grey Areas in-between**”. *Journal of Public Policy*, 30 (3): 345-362.
- Mirzai Ahrendani, Hassan (2007). **The Philosophical Foundations of Organization Theory**. Tehran: SAMT.
- Mohammadpour, Ahmad (2013). **Qualitative Research Methodology; Anti Method 1 (Logic and Methodology of Qualitative Methodology)**. Tehran: Sociologists.
- Orwell, G. (1953). **Politics and the English Language**. Collections of Essays.

- Polyrakis, A. (2002). **The Meta-Policy Information base**. Ottawa: National Library of Canada = Bibliothèque Nationale du Canada.
- Smith, Bruce L. (2003). **Public Policy and Public Participation Engaging Citizens and Community in the Development of Public Policy**. Population and Public Health Branch Atlantic Regional Office Health Canada.
- Smith, K.B. & C.W. Larimer (2009). **The Public Policy Theory Primer**. Boulder, CO: Westview Press.
- Stewart, J. (2016). **Public Policy Values**. Place of Publication Not Identified: Palgrave MacMillan.
- Strauss, A.L. & J.M. Corbin (2006). **Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory**. Translation by Biouk Mohammadi. Tehran: Publications of the Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Tavassoli, Mohammad Sadegh & Hossein Ali Sa'di (2015). **“Explaining the Validity Components of Public Policies Based on Shahid Sadr's Viewpoint”**. *The Islamic State Journal*, No. 75: 68-90.
- Vickers, Sir Geoffrey (1965). **The Art of Judgement**. London: Chapman & Hall.
- Wedel, Janine R.; Cris Shore, Gregory Feldman & Stacy Lathrop (2005). **“Toward an Anthropology of Public Policy”**. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 600: 30-50.
- Zooelm, Ali (2013). **Culture is a Criterion from the Point of View of the Holy Qur'an**. Tehran: Publication of the Research Center for Islamic Culture and Thought.

